

EGY KÁRPÁTALJAI SZENTKÉPFESTŐ

A következő oldalak a kárpátaljai Smajda Istvánról szólnak. A Cseh-szlovákiában, egy pásztor fiaként született festő élt Magyarországon, majd a Szovjetunióban halt meg. Sosem költözött el szülőfalujától messzire, a határ „lépte át” több ízben.

A pásztor fiának kézügyességét már gyermekkorában ismerte szülőfaluja. Apja néhány öregkori rajza alapján nyilvánvaló, hogy családja jó kézügyességét örökölte, melyet már korán fejlesztett rajzolással. Bizonyára többször megörököltette az Ung és a Latorca közének jellegzetességeit, próbálgatta tudását a legelő állatok papírra vetésével. Bár Ungváron élt és halt meg, a neki oly kedves tájtól, melynek szépségei a festésre irányították figyelmét, sosem szakadt el (1. kép).

A következőkben a festő élete mellett szólok néhány szakrális témájú alkotásáról. Igyekszem elhelyezni ezt az írást a témával foglalkozó néprajzi irodalomban. Ezek mellett a dolgozatban annak bemutatására is törekszem, hogyan befolyásolhatták a politikai változások egy egyén és egy közösség, a kisebbségben élő nemzetiség és a tiltott, túrt egyházak tagjainak életét az elmúlt évek Szovjetuniójában.

A téma jellegénél fogva elengedhetetlennek éreztem azt, hogy a néprajzi feldolgozás mellett – ahol ez lehetséges volt – művészettörténeti elemzést is végezzek.¹

Gállocs

Smajda István szülőfaluja a földrajzilag az Ung-Latorca-közéhez tartozó területen, Ungvártól délre, a szlovák határ szomszédságában fekszik. A faluban ma 550 fő lakik. A lakosok 80%-a magyar nemzetiségű, ma római katolikus és református vallású.

¹ A dolgozat elkészítéséhez szükséges terepmunkát a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatása tette lehetővé. Ennek keretében Kárpátalja Gállocs nevű falujában kutattam 1991 és 1992 folyamán. A falu népi vallásosságának felderítése közben akadtam a festő munkáira. A kutatás egyéb eredményeinek feldolgozása, illetve közzététele folyamatban van, ezekre a dolgozatban utalok. A Smajda Istvánról írt összefoglaló jellegű munkámmal az 1993-as Országos Tudományos Diákkonferencián a Folklór I. szekcióban első helyezést értem el. Az anyaggyűjtést 1992 szeptemberében zártam le. A terepkutatás lehetővé tételéért Molnár Lászlónak és kedves családjának szeretnék köszönetet mondani.

A falu etnikai és vallási történetét vizsgálva² arra derül fény, hogy a XVIII. század közepén, a már ott lakó görög katolikusság száma megkétszereződött, feltehetőleg ruszin nemzeiségű lakosokkal. A görög katolikusok száma az ekkor elért 120-130-ról századunk közepéig nem változott. A ruszin lakosság e növekedése ellenére az 1773-as összeírás, a *Lexicon locorum* szerint Gálocs a XVIII. század második felében magyar nemzetiségű volt.

A magyar nyelvi környezet miatt a görög katolikusok már az 1806-os munkácsi egyházmegyei összeírásban kétnyelvűként vannak számon tartva. Az asszimilációs folyamatokra utal, hogy az elsődleges prédikációs nyelv a ruszin eredetű görög katolikusok között ekkor már magyar volt. Fényes Elek szerint a múlt század 30-as éveiben a falu 24%-a görög katolikus, melynek szerinte jelentős része ekkor még ruszin volt, amint ezt a könyvében Gálocs jellemzésénél található magyar-orosz szavak is jelzik. Ám e szavak nem utalnak feltétlenül a faluban használt nyelvekre. (Vö. a fenti adatokkal 1806-ból!) A XIX. század második felében egyre gyorsuló asszimilálódás következtében e század elején Gálocs már tiszta magyar falu, ahol a második legnépesebb felekezet a görög katolikus.

A faluban az elmúlt 300 évben a görög katolikusoknak és a reformátusoknak³ volt temploma. Gálocs a XVIII. század harmadik harmadában szűnt meg görög katolikus parókia lenni részeként annak a reformnak, melynek célja az volt, hogy a jobbágyi sorban élő és számosságuk miatt egymás helyzetét is rontó *batykó*kat kevesebb, de képzetesebb parókussal váltsák fel. A görög szertartásúak azóta Palágykomoróhoz tartoznak. Ez az egyházszervezeti változás, a filiává válás döntő volt a ruszinok asszimilálódása szempontjából. Ezzel megváltozott a görög katolikus vallás helyzete (tekintélye) a faluban. Egészen más egy egyházközség megítélése egy településen, ha a híveken kívül állandóan jelenlévő papja is van. A filiává válással összefüggő fontos változás volt az is, hogy megszűnt a rendszeres nyelvgyakorlás biztos lehetősége, a misén belüli anyanyelvi prédikáció. A ritkán, több hét elteltével, esetleg havonta tartott szertartások⁴ már elvesztették a nyelvet megtartó szerepüket. Különösen nő a nyelvcseré veszélye, ha nincs görög katolikus felekezeti oktatás és katekizáció sem folyik, márpedig Gálocson 1806-ban mindkettő hiányzott. Felekezeti iskolá-

² A falu etnikai és vallási történetéről itt részletes irodalmat nem közlök. Ezzel kapcsolatos munkámban a kérdéssel foglalkozó irodalom megtalálható. PUSZTAI 1993.

³ HARASZY 1931. 194.

⁴ A ritka görög katolikus szertartásokra abból következtethetünk, hogy Palágyinak 1806-ban tizenhárom filiája volt. Ezek közül Gálocs még a jobb helyzetűek közé tartozott, hiszen a negyedik legnépesebb volt és viszonylag közel esett a parókiához. PUSZTAI 1993. 32-33.

ja ezután sem lett a görög katolikusoknak.⁵ A ritkább misékkal, a vegyesházasságokkal, esetleg más templomba való járással megszűnt a vallás addigi közösséget formáló ereje, és meggyengült a falu egyéb lakóitól való elkülönítő szerepe. E folyamat – mely a paróikia megszűntetésével vette kezdetét – eredményezte, hogy 1806-ra már vegyes nyelvű a gálócsi görög katolikus népesség. A római katolikusok századokon át a közeli Dobóruszka (ma Szlovákiában) templom nélküli filiái voltak.

Ezt a történelmileg kialakult rendszert bontotta meg a görög katolikus egyház betiltása. Ezt az egyházat az államhatalom 1949. február 17-én likvidálta, nyilvános működését megtiltotta, templomait bezáratta, vagy átadta a pravoszlávoknak. (Gálacson – néhány pravoszlávosítási próbálkozás után – bezárták a templomot.) Az újraegyesülést el sem ismerő 129 papot letartóztatták és deportálták, hatot kivégeztek. Az elítéltek többsége 1956 után tért vissza a kényszermunkából, de hivatását csak titokban folytathatta.⁶

Gálocs görög katolikus hívei így veszítették el papjukat. A majd kétszáz évig tartó filiális létet követően tehát a vallásosság korlátozása, a papi szolgálat megszűnte is fokozta a katolikusok lelki magárahagyatottságát. Ezért a templom bezárása és az út menti keresztek temetőbe vitetése⁷ után megnőtt (a szervező egyéniségek és) az otthoni áhítatok szerepe, melyek egyik kelléke a lakás terét megszentelő szakrális tárgyú kép.⁸ Kárpátalján a háború utáni hatalomváltástól megijedve azonban sokan tűzre hányták vallásos tárgyú könyveiket, képeiket. Ezen hiánynak és az e nyomán kialaku-

⁵ A gálócsi református eklézsia jegyzőkönyve szerint 1826 előtt az egyház levitájához jártak tanulni „minden vallású gyerekek”. Ebben az évben a református iskolának jelöltek ki helyet a falu földesurai, azzal a kikötéssel, hogy „mint eddig, úgy ezen túl is az építendő Református Oskolába mint a római, úgy a Görög Catholikus gyerekek is szabadon jár-hassanak tanulás végett”. Ez az iskola 1870-ben községi, később állami iskola lett. HARASZY 1931. 194.

⁶ ORTUTAY 1991. 9.

⁷ PUSZTAI 1991.

⁸ „A templom ikonográfiája nem öncélú gyönyörködtetésre, hanem épületes okulásra szolgál. Jellege funkcionális, mint a klasszikus népművészeté, tehát nem öncélú, nem l'art pour l'art megnyilatkozás. Miután a hívőknek egyrészt sajátos, konkrétumok iránt fogékony lelkiállata, másrészt pedig hosszú évszázados írástudatlansága, hiányos iskolázottsága miatt az elvont gondolkodás és szemlélet iránt kevesebb volt az érzéke, az egyház bölcs emberismerettel fordult a művészet segítségéhez...” BÁLINT 1981. 77-78.

„A nagyszámú és különféle ábrázolás nemcsak a szobák falán fért meg jól egymás mellett, hanem az egyén és a családok hitéletében, vallásos világában, áhítatában is. [...] Segítették az imádságot, látványuk hozzájárult a láthatatlan elképzeléséhez a fohászzkodó számára. De felidéztek az ábrázolt, s általában a szentek példamutató és követésre ösztönző életét, tehát erkölcsi tanítással is szolgáltak. [...] Ezeknek a vallásos ábrázolásoknak a látványa, ahogy mondják, „jobbán előhossa a vallásos érzést.” LACKOVITS 1991. 48.

ló igénynek a következménye az, hogy a gálócsi pásztor városba került, „festőiskolát” végzet ügyes kezű fia, előbb rokonai kérésére, majd pénzért „istenes élere készítő” képeket kezdett festeni.

A háború után a gálócsi görög katolikus hívek az ungvári római katolikus templomban gyakorolták hitüket, ott esküdtek, kereszteltek. Ennek következtében ma csak az ötven évnél idősebbek tartják magukat görög katolikusnak és emlékeznek a keleti szertartásra. A templom visszaadásakor az esetleges ellentétek elkerülése végett a falu római katolikusnak jegyeztette be azt, ahol havonta egyszer van római szertartású mise.

A lakásokat díszítő szentképekről

A népi lakásbelső kutatása során jelentős számú adat került elő a szakrális tárgyakról. Ezek azonban legtöbbször csak e tárgyak funkcióját jelzik, pontos ikonográfiai leírások ritkán állnak rendelkezésünkre. A katolikus lakások szentsarkának kialakításáról, változásáról K. Csilléry Klára összegezte nemrég kutatásait.⁹ A magyar vallási néprajzi és egyéniségkutatás eddig viszonylag kevés figyelmet szentelt a lakásbelső szakrális tárgyainak illetve az ezeket készítő alkotó személyének. Andrassy Kurta János és Sümegi György a Kiskun Madonnákról, Madarassy László a faragópásztorokról, Barna János keresztfaragóról emlékezett meg.¹⁰ Varga Zsuzsának a Néprajzi Múzeumba érkező népi vallásossággal kapcsolatos tárgyakat ismertető cikkeiben a művészettörténet által alig vizsgált tárgyakra, üvegképekre, apácamunkákra, rézmetszetekre hívta fel a figyelmet.¹¹ A határterületeknek több tudomány által való felderítésére jó példa a Devóció és dekoráció című kiállítás, mely a XVIII-XIX. századi kolostori művészetet mutatta be.¹² A népi vallásosság tárgyi világát is érintik Szilárdfy Zoltán művészettörténeti kutatásai.¹³ Az ugyancsak Varga Zsuzsa által közreadott, a szakrális emlékek gyűjtését segítő útmutató figyelmeztet a lakásbelső szakrális tárgyainak gyűjtésére, de a „népművészeti értéket nélkülöző” tárgyak megfigyelését csak akkor ajánlja, ha „velük nagyobb közösségre jellemző szokást, szabályokat lehet jellemezni.”¹⁴

A múzeumok számára érthetően lényegesebb a művészi (kolostori vagy népművészeti) alkotások összegyűjtése. Az egyes közösségek, családok

⁹ K. CSILLÉRY 1991.

¹⁰ MADARASSY 1934., ANDRÁSSY KURTA 1944., SÜMEGI 1980.

¹¹ VARGA 1973/b. és 1974.

¹² LENGYEL 1987.

¹³ Például SZILÁRDFY 1984.

¹⁴ VARGA 1973/a. 8.

vallásosságáról és ízléséről azonban csak úgy kaphatunk reális képet, ha a falu templomától kezdve a többi, a vallásosság szempontjából fontos építményen át az egyes lakások összes szakrális tárgyát is számbavesszük az apácamunkáktól a giccses olajnyomatokig. Ilyen komplex elemzés derítheti fel az egy-egy település lakóit érő minden (korú és eredetű) – szakrális szempontból fontos – vizuális hatást. A vallási néprajz is így, a szakrális tárgyrendszert vizsgálva foglalkozott először érdemben a lakásbelső összes szakrális tárgyával, köztük giccses festményekkel és olajnyomatokkal is.¹⁵ Barna Gábor névszerint említi Baranyi András kunszentmártoni szentképfestőt, jelezve alkotásai változó színvonalát.¹⁶

A szakrális tárgyakkal kapcsolatos kutatások hiányáról jól tájékoztat az, hogy a Magyar Néprajz VII. kötetének népi vallásosságról szóló részében kevés szó esik ezekről. A néprajz által az előbb jelzett teljességgel csak a nyolcvanas évek közepe óta kutatott területre a szociológia már a hetvenes évek elején induló lakásszociológiai kutatások kapcsán felfigyelt. S. Nagy Katalin több szórványos említés után 1976-ban közölte tapasztalatait. Figyelmeztet a múzeumi gyűjtés és a jelen szakrális tárgykultúrájának kapcsolatára az a megállapítása, ami szerint az üvegképek ritkaságával szemben ma általában az olajnyomatok és nagyméretű olajképek díszítik a lakásokat.¹⁷

A szentképek az elhasználódás, a gyerekeknek való elajándékozás (vagy az ízlés gyökeres megváltozása) miatt állandó frissítésre, cserére szorultak. Az olajnyomatokat és az olajfestményeket is búcsúban vagy házaló kereskedőktől lehetett beszerezni. A XIX. század második felétől általánossá váló *olajnyomatok* mellett a lakásbelső szebbé tételét szolgálta az *olajfestmények* rendelése. A könnyen megfizethető, gépi technikával készült nyomatok mellett státuszszimbólummá váltak, egy család vagyonosságát és vallásosságát jelezték az olajképek.¹⁸

A végletekig idealizált, esztétikailag legtöbbször giccsnek tekinthető olajfestmények tematikájukat tekintve viszonylag csekély változatosságot mutatnak.¹⁹ A témák szolidan, megnyugtatóan vannak ábrázolva, kerülve a keresztút, a megfeszítés, és a feltámadás, vagyis a szomorúságot sugalló, illetve a transzcendenciát hangsúlyozó témákat.²⁰

¹⁵ BARNA 1987., LACKOVITS 1991.

¹⁶ BARNA 1987. 225-226.

¹⁷ S. NAGY 1978.

¹⁸ HEMMINGSON 1989. 79.

¹⁹ Jézus az Olajfák hegyén, a Szent Család, Mária a Gyermekkel, Mária a galambokkal játszó Gyermekkel, Jézus a bárányokkal, Jézus tanítványai körében. S. Nagy 1976. 391., K. Csilléry 1989. 51.

²⁰ Ezzel szemben Smajda István képeinek 20%-a Jézus szenvedését vetíti előre vagy feltámadását ábrázolja.

Az általános sémákhoz hasonlítanak az egy-egy ügyesebb kezű, képzőművészeti képzésben nem, vagy alig részesült emberek által készített képek. Ezen emberek tehetségét néha csak közvetlen környezetük ismeri, néha messze földről elzarándokolnak műveikért. Az egyes szobák falára kerülő képek festése mellett a közösségi vallásgyakorlás bizonyos tárgyait (útmenti keresztek, ²¹ stációs képeket, lobogókat²²) is ők festik vagy újítják. Ezeknek – a szakrális témákat naiv vagy provinciális módon festő embereknek – a témaválasztásai, lelkiségük, ismeretségük, festési technikájuk, szerepük egy-egy közösség életében, bizonyos kultuszok terjesztésében ma még alig ismert. Pusztán munkájuk végeredményét láthatjuk a szobák falán.

Smajda István élete

A görög katolikus Smajda család emberemlékezet óta Gálacson él. A festő nagyapja és apja a falu pásztorja volt. Nagyapját mint tudós pásztort tartják számon a legöregebbek, akinek pásztortáncára és a pócsi búcsújárás kísérelő töröksípos muzsikájára is emlékeznek. Apjával kapcsolatban említik először a család kezűgyességét. Némelyek, így a festő özvegye szerint is, az igazi tehetség ő lett volna. Ránk csak öregkorában unokái számára a pusztai élet jeleneteivel telerajzolt füzetek maradtak.

A festő 1922-ben született szülei tíz gyermeke közül másodikként. Testvérei elmondása szerint apjuk káromkodós ember volt, aki az italt sem vetette meg. Szegényen éltek, melyet csak apja Amerikába kivándorolt testvéreinek küldeményei enyhítettek néha.

...itt volt egy tanító, Bodzás nevű, és ez fefigyelt arra, hogy ez a fiú tudott rajzolni, farkaskutyákat, nyulakat, őzikét, gyönyörűeket festett, és az a tanító fefigyelt arra, hogy ez a gyerek tehetséges. Ha olyan világ lett volna, mint régen volt, hát akkor ő kimondott festő lett volna. De fogalma volt."

Bár Smajda jó tanuló volt, akit a tanító és a görög katolikus pap taníttatni akart, mivel az apjának segítségére volt szüksége, ötödik osztálytól egyre többet hiányzott, eredményei romlottak.

Mire legénykorába ért, kitört a háború, melynek vége után még fogságban volt. Innen hazatérve, 23-24 évesen kezdett legénybandákkal járogatni, udvarolni. Erre az időszakra egykori legénytársa, aki ma a falu kurátora, így emlékezett:

„Hát mondom, hogy ugye bejött a háború, ő elment a háborúba, oszt akkor ott vút a fronton, s ugyi kisőn került haza, és akkor nemi nőszűlt rögtön ugye, hát

²¹ Például Smajda Gálacs összes keresztfjét több ízben újrifestette.

²² Baranyi András a kunszentmártoni temető stációképeit és a temetői lobogókat festette. BARNÁ 1987. 226.

persze, hogy mink is felcseperedtünk akkorra, hiába tizenhárom-tizennégy éves fiúcskák vótunk, mikor a front vót itt. Hát ugyi, mire ő hazakerült, hát nem nősült, úgy, hogy együtt legénykedtünk. [...] De vénlegény vót, hát nagyon legénykedett ő."

A falu egyik lakója, aki saját bevallása szerint nem nagyon ismerte, mert nem az ő „korosztályához” tartozott, így magyarázta Smajda sikertelen udvarlását:

„Hát osztán udvarolt volna ez a Smajda fiú, hát nem vót az egy szíp fiú, nem nagyon szerettték a lányok. Meg nem is vót neki mire nősülni. Mer szegényfiú vót, nem vót hova vinni az asszonyt, semmi, hát addig..."

Sógora – aki saját bevallása szerint legjobban ismerte Smajdát – az előzőhöz nagyon hasonló ítéletet formált:

„Pista mindig a legszebbeket szerette, és már ő öreg volt. Hát már én úgy mondom az igazat, hogy mindenki, ha beszélt is vele, de nem szerelemről, csakúgy kötelességből. [...] Máskülönbén ez volt tán a nagyobb hiba, hogyha ő vele egy lány megállott szórakozni, már azt hitte rögtön, hogy szereti. Hirtelen szerelmes lett. Ez volt nála a legnagyobb veszteség. Evvel veszítette el. Mert ha megállt vele valaki szórakozni, már úgy gondolta, hogy hozzá is megyen. Nagy tévedés volt nála."

Az előzőleg már idézett fiatalkori barátja így emlékezett:

„Hát öreg is volt már, meg olyan... mit tudom én, olyan... kicsit beképzelt vót ű. [...] ...szóval, mint akinek egy pici hibázott... ilyen... történeteket leakasztott, hogy ő hol vót, hogy ű Toldiho... Olyan vót, mint Toldi, hogy ű hogy verekedett farkasokkal, meg ez, meg az, nem ilyen hogyhíjjákokat mesélgetett. De amúgy nagyon jó fiú vót. Nagyon jó fiú. Hát így."

Smajda István családja a falu szegényebbjei közé tartozott. A festő elődei földdel nem rendelkezvén pásztorkodtak. Smajda – a házasodáshoz már idősen – falujában nem talált társra. Mivel nem folytatta apja hivatását, nem volt megélhetési alapja, a falujában kivitelezhető életcélja és ezzel – rokonságán kívül – megszűnt a kötődése szülőfalujához. Udvarlásai e kapcsolatot próbálták helyreállítani. Az elhalványuló kötődések helyett így keres újat. Ideje fogytával – és valószínűleg természete miatt is – udvarlásai olyanok, hogy azt sok évtized távolából minden kortársa felemlgeti. E sikertelenségei adják a végső lökést ahhoz, hogy elhagyja faluját. Ekkor kezdett Ungváron a festő szakiskolába járni. Az iskola elvégzése volt az út melyen Smajda gálocsiból ungvárivá, városi lakossá vált; ez volt az a szakma, mely biztos megélhetést adott neki a városban. Nyugdíjaztatásáig Ungváron élt és dolgozott különböző gyárak propagandista festőjeként. Nála majd két évtizeddel fiatalabb feleségével az iskola elvégzése után ismerkedett meg és 37 évesen házasodott össze. Smajda István 1988-ban halt meg. Kéréséhez híven szülőfaluja temetőjében temették el.

A festő egész élete másképp zajlott, mint ahogy azt a falu lakói megszokták és elvárták. Az ekkor még többé-kevésbé szilárd (ám röviddel ezután gyorsan felbomló) hagyományos normarendszert átlépte, kitűnt képügyességével, de mulatozásaira is jól emlékeznek. Szülőfaluja lakói is másnak, az átlagostól eltérőnek tartották. Ez segítette a róla szóló emlékek fennmaradását is.²³

A falu közvéleménye nagyon megosztott abban a kérdésben, hogy mennyire is volt vallásos Smajda István. Egyik testvére szerint:

„Ű, ha eljött az a karácson, vagy eljött az újév, vagy húsvét, ű csak „megyek haza anyámnál”. Mikor ű beköltözött Ungváron és ott laktak, „megyek anyámhoz és megyünk a templomba”. Igenis vallásos volt. Azt mondta mindig, hogy „Édesanyám! Én nem fekszem le hogy én keresztet ne tegyek a fejem alá!” – olyan vallásos volt. Mert az volt a mindene. [...] Űgy örült, ha eljött haza búcsúkor vagy karácsonykor, vagy húsvétkor. Hogy „Édesanyám, megyünk a templomba!”

Sógora, akit szintén az őt jól ismerők közé vehetünk, épp ellenkezőleg nyilatkozott:

„Nem volt templombajáró. Egyáltalán. Én hívtam gyakran. „Megyek, megyek”. Majd mikor szegény az utolsókon járt, szegény már vágyott a templomba. S azt mondta, hogy jobban lesz, majd fog járni úgy, mint én. Templombajáró egyáltalán nem volt.”

Valószínűleg özvegye szavai alapján alkothatunk pontos képet vallásosságáról:

„Hát őszinte vagyok, csak nagyobb ünnepekbe, nem járt gyakran. Azért nem járt, mert ő olyan, kicsit olyan, tartott attól, hogy mit fog mondani a főnökség. Mert nálunk sok mindenbe beleszóltak.”

Az ennyire eltérő vélemények rögzítése éppen ennél a kérdésnél azért fontos, mert az őt ismerők valószínűleg ugyanígy gondolkodnak arról, hogy vajon istenadta tehetségét az embereknek áldozó, ellenszolgálatást nem kérő szentképfestő, vagy tehetségét és a reális igényt felismerő, szentképeket készítő festő élt Smajda István személyében.

Festészete

Tehetségének eredete és képeinek értékelése

Tehetségét a falu lakói két forrásból, az Istentől és jó képügyességű apjától eredeztetik. Hogy ki melyiket hangsúlyozza, az az egyén vallásosságától és a festővel való kapcsolatától egyaránt függ. A falu egykor volt búcsúvezetője szerint:

²³ HEMMINGSON 1989. 81., 83.

„Az Úristen adta. Ezt másképpen nem. Mert eztet ember nem adta, fiam.”

A Smajdát és a képek keletkezését is közelről látó özvegye szerint:

„A festést is, hát bizonyára örökölte az édesapjától, énszerintem.”

Képeit különösen testvérei tisztelik, ők többnek, szebbnek tartják más szentképekhez képest. A mellékletben 8. számú képről így mesél testvére:

„Én ezt a képet odaadományoztam a templomba, mikor én meghallottam, hogy ez a templom mán megnyílik. Azt mondtam, „vigyíték oda, oszt tegyíték – ha nem az oltárra –, tegyíték oldalra, de én odaadom, mert azt a Pistának a kípje”, és visszaadták nekem. Azt mondták, lesz mán itt elég kíp, minek az. Hát azt mondom: „Ides jó Istenem, ha én odaajándékoztam, ha nem az ótárra vagy ódalra, ha feltettik vóna ott a... azt.. ahol szónokolnak, meg mit tudom én mi, akkor is azt nem szabad vót visszaadni.” Akkor visszahoztam, de szomorú szívvel hoztam vissza. Oszt odaajándékoztam, akkor minek kellettett visszaadni? S vissza is hoztam. Azt mondtam: „visszateszem, vissza a falra, oszt hadd legyen ott.” Pedig én akkor elvittem, mert azt mondták, hogy fog jönni búcsúkor a pap, meg minden, hát legyen legalább egy pár szentkép a templomba. Én akkor azt mondtam: „Jani bácsinál elvittem a kípét” – mondom – „Ibolyka, fogtok menni takarítani, és majd vigyíték el” – mondom – „ezt a kípét, ez a legszebb kíp.” Mikor tizenkét éves a Jézus, a templomba megjelent, a galamb kípibe, a szentlílek, ez a legszebb kíp. Akkor vannak, egyszer hallom, hogy a kíp nincs a templomba betíve. Nem baj, én felteszem az én falomra! Hogy legyen. A Jóisten se nem kísik, ha nem sietne, nem is kísik. Mert én eztet csak odaadományoztam, hogy legyen a templomba. Mer ott ugyi hát le vót faragva, meg minden le vót meszelve, kipeket kellettett oda vinni. Hát, mondom, „hadd legyen, van nekem, hála a Jóistenkének, hát az én bátyám festett nekem éppen eleget.” Hát visszahoztam. Nem baj, míg benn fog lenni a házba, mindenki meg fogja nízni. Meg.[...] Hát nem is tudja senki se olyan szípen megcsinálni. Én mán láttam sok kipeket Ungváron, de, még ezt a színt is hogy tudta összetenni, meg mit tudom én mi. Nekem ez igazán tetszik.”

A falu lakói ugyan szintén megemlékeztek a képek szépségéről, de a település egykor volt búcsúvezetője teológiailag fölkészülten úgy vélte, hogy

„annyit mondok, hát ha szentképnek vesszük, vagy azt nézzük, hát a szentképet azt meg kell tisztelni, akár szebb vagy talán csúnyább. Igaz? No. [...]

Mikor aztat lefestette nekünk, hát vittük megáldatni a templomba, hát a bámulatára jöttek. [...] Homokon egy pap, Lőrinczinek hitták, római pap vót, mikor elvittem, hogy mentem a templomba, mert Homok itt van nem messze, osztán be vót nekem tekerve, be egy papírral, oszt mikor kibontottam, „hát honnan került ez, honnan létezett ez meg?” Mondom, „Smajdát ismeri-e István atya”, mert így hitták, István atya. Azt mondja, „ösmerem, fiam”. Hát, azt mondom, „ő festette egy picike kis képecskérül”. Hát belebámult, hogy így létezett ez, mikor az Úrjézus valóságos. Kérdeztem, mintha a valóságban élne, oszt térdepelne, nem olyan, hogy szép. Gyönyörű. Azt is kitettük az oltár elibe, imádkozott, megfüstölte, megszentelte, hát jaj, a nép...: Hát hogy van, mennyibe került, honnan a....? Smajda festette.”

Képeinek elemzése

Élete áttekintése után nyilvánvaló, hogy Smajda István elsősorban nem szentképfestő, bár valószínűleg ilyen tárgyú képet festett a legtöbbet. Munkahelyén reklámokat, feliratokat („lőzungokat”) és a kommunizmus hőseit mintázta meg. Ő festette a gálócsi kulturház nagytermének falára Lenint. Jó példa az elmúlt évtizedek teremtette gondolati kettősségre az, hogyan festett napi munkája után tájképek mellett szentképeket, először rokonai kérésére, aztán megrendelésre.

A vallási néprajz kutatóinak kiemelten kell foglalkozniuk minden olyan jelenséggel, mely a közelmúltig uralkodó eszmerendszer és a keresztény életfelfogás kapcsolatát bemutatja! Smajda Istvánnal kapcsolatban a felesége szavait idézem most:

„Lenint nem szidta. Nem érkezett rá, mert meghalt akkorára, mire leszedték a Lenineket. Máskülönb, hogy őszinték legyünk, Lenint mi az iskolába tanultuk, hogy jót akart. Szóval ebben egyezett a véleményünk.”

Bár a festő még nem így tanulta, hiszen a húszas-harminas években járt iskolába, mégis a visszaemlékezések alapján úgy vélem, nem okozott – sőt mivel ebből élt – nem okozhatott számára nagy problémát ez a kettősség.

Smajda István a szentképeket általában változó esztétikai értékű kicsi szentképekről másolta. Felesége szerint azért másolt, mert

„a szent annyira szent volt, hogy nem ültetett le például egy kislányt, hogy most ő lesz Szűz Mária, mint valamikor a nagy festőművészek. Ő csak határozottan úgy igyekezett, ahogy az volt. Szóval ő a szentképet szentnek te-kintette.”

Ez tehát egyfajta belső gátlást jelez, amely csak a szakrális tárgyú képekkel kapcsolatban létezett Smajdánál, hisz világi tárgyú képei (önarcképek, portrék, tájképek) elkészítésekor csak saját elképzeléseit követte. E profán tárgyú képei meglepő festészeti tudásról tanúskodnak (2. kép). Tájképei esetében a tér helyes ábrázolása mellett lényegkiemelő képességéről kell itt megemlékezni. A portrékat különösen kedves témának tekintette. Erre utal, hogy fennmaradt 20-30 profán tárgyú alkotása között találhatjuk saját fiatal- illetve öregkori önarcképét, felesége illetve szülei portréját. Szakrális témájú képeinél mindössze a már gyermekkorában jól elsajátított elemeknél (egy-egy arc, bárányok) lelhetjük fel önálló művészetének nyomát (például a 3., 4. képeken), egyébként a minták nagyított másolata minden kép. A felnagyított képek tökéletesen követik azt a minden egyediséget nélkülöző szemléletmódot, amely a már-már ipari méretekben piacra dobott apró és fali nyomatoknál köszön vissza. Ez az ábrázolásmód szinte lehetetlenné teszi a mai szemlélő számára, hogy bármiféle érzelmi vagy magatartásbeli közösséget alakítson ki e képekkel.

Röviden talán a következőképpen összegezhető e szakrális vizuális kultúra alapvető funkcióváltozása a XIX. század első felétől:

- tanulság helyett előbb csak érzelmet ad
- később érzelmi hatásai is eltűnnek, csak dekorációs eszköz lesz.

E funkcionális változások nemcsak az elmúlt körülbelül kétszáz év társadalmi változásaival, a részben erre reagáló teológiai és egyháztörténeti eseményekkel vannak szoros kapcsolatban, de erősítette e hatást a nyomdaipar fejlődése is.

Négy, már másolásra előkészített, bekockázott mintaképének elemzése jól példázza a paraszti ízlés és az elit egyházművészet kapcsolatát, az összetett, több jelentésréteggel bíró kultuszok egyszerűsödését, eltűnését. A legrégibbi mitnakép, a XIX. század 80-90-es éveiből származó Segítő Mária, e kegykép kedveltségét és általános elterjedtségét jelzi (5. kép). A minta nem a gyakoribb passauai Mariahilf, hanem a bécsi paulánusok Szent Őrőangyal templomának főoltárán lévő kép olyan másolata, melyen a gyermek Jézus ruhában van.²⁴ A másik mintakép a XX. század elejéről származó, a feltámadt Jézust ábrázoló vásári nyomtatvány. A harmadik a német Hummel gyár angyalok képeiről készült rajzmásolat csekély esztétikai érzésű fotóreprodukciója, mely képeslapként Szlovákiából érkezett. A negyedik minta a pannonthalmi Mater Amabilis című XIX. századi mozaik, mely képeslapként Magyarországról jött (6. kép).

A mintaképek alapján megérthetjük, miért volt olyan fontos Gálóc és környéke népi vallásosságának Smajda István működése. A festő az egyház által támogatott kultuszokat közvetített vásárlói körébe. Az általa festett képek témáját a paraszti ízlés és az 1949 előtt preferált kultuszok határozták meg. Smajda a háború előtről nyomokban megmaradt, vagy külföldről érkezett kis képek nagyításával egy új képkultúrát hozott létre, a vallásosságot tiltó Szovjetunióban élő ung-vidéki katolikusságot érő korlátozott számú vizuális hatást nagyította fel. Képei a pusztult szakrális tárgyi világot próbálták újrateremteni ott, ahol a diktatúra engedte: a lakásokban. Felesége visszaemlékezése alapján nyilvánvaló, hogy a szentképek készítése a festő számára csak mint mellékjövedelem volt fontos.

A hagyományos katolikus lakásbelsőnek elengedhetetlen része volt Mária és a gyermek Jézus képe, így nyilván ez a téma variálódott legtöbbször Smajda István képein is. A variáció lehetőségére pontosan utal a képek elkészítésének technikája, a mintaképek bekockázása: a festő valóban minél pontosabban igyekezett az eredetihez ragaszkodni, a bonyolultabb formák megmintázásánál (pl. arcok) a kockákat tovább bontotta (pl. 5. kép).

Gálócson, a katolikus családok egynegyedénél érdeklődtem Smajda István képei után. Ennek során húsz képről sikerült egyértelműen megállapítani, hogy ő készítette. A faluban a szentsarok hagyománya már nem él,

²⁴ Szilárdfy Zoltánnak a művészet- és kultusztörténeti kapcsolatok feltárásában nyújtott segítségét e helyen köszönöm meg.

kialakultak viszont csak szentképekkel díszíthető helyek. Smajda István képeit minden esetben a lakások nappali szobájában találtam, általában az ágy vagy az ülgarnitúra felett. Elhelyezésük egyben funkcióváltozást is jelez, mely a templom 1989-es megnyitása után válik (majd) teljessé: egyre kevésbé a hitgyakorlás kellékei ezek a képek, díszítő funkciójuk válik hangsúlyosabbá. Bár Smajda képei – ellentétben a kevés régebbi szentképpel –, a középkorúak lakásaiban is előfordulnak, éppen itt, a középkorúak lakásában (és hitéletében) figyelhető meg a képek szerepének megváltozása. A festmények minden esetben vászonra készültek olajfestéssel, általában 90-120 cmx50-70 cm-es méretben.

Amint már az előzőekben is utaltam rá, a paraszti lakásbelső legkedveltebb témája Gálocson is Mária és a gyermek Jézus valamely ábrázolása. Ezt Smajda többször is megfestette. Egyik ilyen képe Mignard Szőlős Madonna című képét utánozza. A másolás során előforduló leheséges változásokat példázza az, hogy az eredeti képhez képest ez fordított: azon Mária bal karján ül a Gyermeke. Ezen képeknek csak díszítő funkciójuk van és esetleg egyfajta „boldogságot” sugallhatnak.²⁵

A festő fellelt képeiből jól elkülöníthető egy Jézus életének valamely részét ábrázoló csoport. Ellentétben az előzőekkel, ahol a képek pusztán egy-egy életképet jelenítenek meg bibliai alap nélkül, ezeknél a forrás nyilvánvaló. Smajda Jézusnak a Genezaret tavi bárkából tanítását, a Jeruzsálem feletti kesergését és az Olajfák hegyi imáját festette meg.

A Krisztus életét bemutató képek mindegyikére igaz, hogy csak narratív funkciót látnak el. Akiről a képek szólnak, a kép világában marad, nem fordul a nézőhöz, nem biztatja, bátorítja, segíti életének ábrázolt példájával.

Mélyebb gondolati tartalom kifejezésére talán azok a képek a legalkalmasabbak, melyek valamilyen elvont hitigazságot kívánnak megjeleníteni jelképekkel, allegorikus ábrázolásokkal. A Mária Szent Szívét ábrázoló kép technikailag ugyan szolgai másolat, de a kép témájánál fogva egy ilyen összetettebb hitigazságot jelenít meg olyan módon, hogy a kép lakásdísznél többé is válhat (7. kép). Ugyancsak ilyen a Jelenések könyve „kopogtató Krisztusát” ábrázoló kép, melyet tulajdonosai a Jó Pásztorként emlegetnek.

²⁵ E képek nem tartoznak sem a naiv sem a népművészet körébe. Molesnak a vallási giccsről írt sorait idézve talán sikerül némi támpontot adni értékelésükhöz. „[A vallási giccs] Mihelyt... az esztétikai érzelmekre támaszkodik... szükségképp a nagy többségre apelál, hogy hatása minél nagyobb legyen, s ezáltal a többség lappangó vágyaihoz igazítja a művészet normáit, már amennyire képes feltárni ezeket.” MOLES 1975. 33. Vö. ugyanitt a 48. és 49. oldal közötti képmelléklet utolsó előtti ábrázolását az angyaloktól körülvevett, pamlagon szendergő, félig lecsúszott ruhájú Máriáról. Moles szarkasztikus kommentárja e képhez: „Ilyenek az igazi paradicsomi képek: szépek, finomművűek, szuggesztívek, ártatlanok, elbűvölőek.”

Az eddig fellelt két Jó Pásztor ábrázolás hordozza részleteiben a legtöbb egyediséget. Ezek egyike a festő legsikerültebb képei közül való. Smajda itt, az ismerős és részleteiben már gyermekkorában begyakorolt témánál el tudott és el mert szakadni a mintaképtől, annak csak szerkezetét őrizve meg. Az ábrázolás a bárányai felé szeretettel forduló pásztort mutatja. Ez Smajda Istvánnak a részleteket tekintve legönállóbb szentképe. A kép azon ritka esetnek is dokumentuma, amikor egy megmerevedett díszítő funkciójú képből újra szentkép lesz, amikor technikai tudásában bízva a festő eltér a mintától: az előkép megdermedt báránykái életre kelnek, esetlenek, botladozók és tétovák, ahogyan ezt a festő gyermekkorában annyiszor láthatta (3. kép).

A képek elemzésénél külön kell szólnom arról a képcsoportról, melyet a hozzá legközelebb álló testvérénél, Smajda Máriánál találtam. A Szent Családot ábrázoló (8. kép) képet két oldalról Mária és a Gyermek illetve József és a Gyermek képe veszik körül. A hazatérő Szent Családot ábrázoló kép mintája a gálócsi templom egyik sötét olajnyomata, melyet a templom kiürítésekor egy falubeli őrzött meg.²⁶ Nem véletlen, hogy Smajda István buzgó hívő testvérének a templom egyik képét festi meg, hiszen a nyomat ugyan fennmaradt, de magánháza kerültével a közösség számára láthatatlanná vált. A másoláskor a világosabb képért a festő feladta a színek eredeti árnyalatát, a képen világosított. A kép jelzi azt is, hogy a templomi ábrázolások mekkora hatással lehetnek egy-egy falu vizuális kultúrájára.

A Szent Család kép melletti Mária a Gyermekkel ábrázolás egy a katolikus egyházban igen elterjedt ortodox eredetű kép másolata. Az eredeti, a redemptorista szerzetesek római Szent Alfonz templomában található Mindenkor Segítő Szűzanya ikon Krétán készült a XVI. században. A másolaton (9. kép) a festő az általa feleslegesnek ítélt (és a megrendelőnek is valószínűleg már értelmetlennek tűnő) részeket (a Mária mellett a szenvedés eszközeivel lebegő arkangyalok, a Gyermek leoldódó lábbelije) lehungyta (10. kép.)²⁷

²⁶ A gálócsi templom olajnyomatáról is hiányzik már az Atyaisten, így e Trinitas terrestris típusú képen az égi háromság nem teljes. BRAUNFELS II. 7.

²⁷ Az ún. „italo-krétai iskola” e képtípusát a szenvedés eszközeivel megjelenő arkangyalok miatt Passiómadornának is nevezik. BRAUNFELS III. 173-174. Smajda az említett változtatások mellett saját képén megnövelte Krisztus arányait. Az eredeti képen a kereszttel balra fölötté lebegő Gábielre nézett Krisztus. Smajda képén, az angyal eltűntével, kitekint a képből. Smajda képéről hiányoznak a görög feliratok, Jézus és Mária ruhája kevésbé redőzött. A Mindenkor Segítő Szűz képének elterjedtségét bizonyítja, hogy az összehasonlításul hozott kép (10.) egy Méhi (v. Gömör megye, Szlovákia) római katolikus templomában található olajnyomat, melyet a helyiek Segítő Máriaként tisztelnek. A fentiekből világos, hogy a keleties ábrázolás elsősorban nem a görög katolicizmus miatt jelenik meg Smajda képén.

A Szent Józsefet a Gyermekkel ábrázoló kép több képből összeállított kompozíció. E képen Jézus a Világ Megváltójaként kezét glóbuszon tartja.

Az elemzés végére hagyott festmény a festő legjobb saját kompozíciója (4. kép). Az egyéni szerkesztésű, húsvéti képeslapok hangulata nyomán kompilált kép „Az allegóriás, boldog húsvét” vagy „A boldog húsvét ünnepe üdvözlete” címet viselhetné. A távlatokat, a feltámadás örömét érzékeltető kép bárányai és virágos faága Smajda István tudását bizonyítják. A kép egésze a Krisztus szenvedésére való emlékeztetést, a bűnt, a telet követő kirobbanó életet, boldogságot jeleníti meg. E kép előtt, a virágos ág felett lebegő feltámadott Krisztus szenvedésére emlékezve kér a nyolcvannégy éves János bácsi, a falu egykor volt búcsúvezetője Márián keresztül minden este bűnbocsánatot elődei középkori eredetű imájával:

Fehér rózsza Mária,
Engem Jézus találjon,
Szent Igével igézzon,
Arany gyűrűvel pecsételjen.
Ajtónkba áll az Úrjézus,
Nálunk van az Úrjézus.
Ajtónkba áll a Boldogságos Szűz Mária,
A kakas megszólal,
A szép piros hajnal meghasad,
Költi fel a Szűz Máriát, hogy köj fel Szűzanya Mária
Mert a te szent, drága Fiadat megfogták,
Magas keresztfára feszítették,
De az angyalok felszedték,
Az Atyaisten elébe tették.
Az Atyaisten azt mondta,
Aki ezt az imát
Este lefektébe,
Reggel felkeltébe elmondja,
Hét halálos bűnét megbocsájtja. Ámen.

Működési körzete

Szülőfalujában már gyermekkorától mindenki tudott Smajda István rajz-tehetségéről. A háború után, amikor szentképeket kezdett csinálni, a legtöbb gálócsi katolikus család rendelt tőle képet. A kutatás jelen fázisában csak az esetleges szórványemlétesek alapján tudom megrajzolni képeinek elterjedési körét.

Valószínűleg a környékbeli falvak katolikus lakossága, főleg amelyek szorosabb kapcsolatban voltak Gáloccsal, ismerték tehetségét és rendsze-

resen rendelték tőle képeket. A beszélgetések során a környékről Doboruszka (Ruská, Szlovákia), Nagyszelemenc (Vel'ké Slemence, Szlovákia), Sislóc (Šišlovci, Ukrajna), Ungtarnóc (Tarnovci, Ukrajna), Botfalva (Prikordonnoje, Ukrajna), Ungvár (Uzsgorod, Ukrajna), Homok (Holmok, Ukrajna), Palló (Pavlovo, Ukrajna), Palágykomoróc (Palad-Komorovci, Ukrajna) és Mátyóc (Mat'ovské Vojkovce, Szlovákia) neve bukkan fel. Távolabbról Csicsert (Čičarovce, Szlovákia) említik, mint olyan falut, ahol a görög katolikus templomban Smajda István által festett képek lennének (ld. a mellékelt térképet).

Befejezés

A népi vallásosság jeles alakjainak vizsgálatakor gyakran olyan embekekről esik szó, akik tanulatlanul, ösztönös képességeik által váltak szervezőegyenységekké. Smajda Istvánnak is volt tehetsége, vagyis olyan tudása, melyet nem tanulással szerzett. De középfokú festő szakiskolában tanult, így alkotásai elkészítésében ez is befolyásolta. Tehetsége és a tanulás által megszerzett tudása ma már nem választható szét. Vizsgálható anyag híján – bár tehetsége nyilvánvaló – mégsem erre kell a legnagyobb figyelmet fordítanunk, hanem arra, hogy hol és mikor fest ő szentképeket.

A népi vallásosság jeles alakjai általában mélyen vallásos emberek, akik, ha a helyi egyházi hatóságokkal nem is a legjobb a kapcsolatuk, kiemelkednek az őket körülvevő emberek közül hitük szilárdságával. A visszaemlékezések tanúsága szeirnt Smajda Istvánra ez nem igaz. Smajda szülőfaluját elhgyva vallásos közösségét is elvesztette. A közösség elvesztése mellett a városban vallásosságát a hátrányoktól, a megtorlástól való félelem (is) csökkentette.

Smajda hitét alig gyakorolta ugyan, mégis tökéletesen meg tudta festeni a megrendelői által néhány szóval jelzett témát. Amint ezt a település egykori búcsúvezetője elmondja:

„Oszt ű, ha csak elmagyarázta az ember, hogy milyen kép kell neki, csak elmagyarázta, mindjárt leült, és le is rajzolta. Annyira tudott festeni. Oszt sikerült is neki. Hát a miénket, ezt a Gecemáni kertet, hát eztet ű. Ahogy Jézus térdepelt, elmagyaráztam neki, hogy olyan kéne nekünk, le is festette.”

Az a magabiztosság, amivel a festő néhány szó alapján megalkotta a témát, nyilvánvalóvá teszi, hogy – attól függetlenül, mennyire volt hívő – jól kellett ismernie a közösségre jellemző vallásos hagyományokat, hiszen csak így tudott olyan képet festeni, amely megfelelt a megrendelőnek. Ismernie kellett a vallásos képekkel kapcsolatos elvárásokat, a közízlést és tisztában kellett lennie a közösségre ható vizuális hatások eredőjével, azaz ismernie kellett, hogy a környék katolikus vallású lakossága kit hogyan ábrázolva ismer, fogad el.

Egy technikájában azonos, egy forrásból származó képcsoport, mint például Smajda István szakrális témájú másolt képei, ugyan nem segítenek abban, hogy a festő vallásosságát megismerjük, de jó adalék lehet a paraszti képhasználat és az egyházi kultuszok elterjedésének feltárásához. Az elit egyházi és a népi vallásosság közötti kapcsolatok egyik legfontosabb csatornája a képek, a vizualitás.

A népi vallásos gyakorlat azonban átalakította, átválogatta az így körébe került kultuszokat és saját rendszere alapján helyezte el azokat. Az így kialakult ízlésről, az áhitatformák, bibliai jelenetek és szentek kedveltségéről tájékoztatnak Smajda István festményei. Az eddig fellelt húsz kép egyike sem jeleníti meg a katolikus egyház valamely szentjét. Ezek a festmények a lakás legjelentősebb szakrális tárgyú képeinek készültek, ezért az egyházi hagyomány legfontosabb, központi témáit mutatják be. Mindssze két képről hiányzik Jézus, de ezek tulajdonosainak is van ilyen tárgyú nagyméretű olajfestménye Smajda Istvántól. Néhány ábrázolás a másolás és népszerűsége miatt teljesen azonos (pl.: Jézus kesereg Jeruzsálem elmúlta felett) vagy többféle megfogalmazásban (pl.: Jó Pásztor) több helyen is megtalálható.

Mária a képeknek majd felén jelenik meg, míg József csak egyen látható. A festmények jelentős hányadán lévő Mária azonban csak egy esetben van fia nélkül ábrázolva, ahogy a teljes Szent Család is csak egyszer került vászonra.

A Jézust ábrázoló képeket aszerint elemezve, hogy életének melyik részéből merítik témájukat, a képek majdnem felénél *Jézus gyermekkorát* találjuk. A másik felrészén szinte egyenlő arányban osztozik valamely *szimbolikus ábrázolása*, illetve azok a képek, amelyek *az elkövetkezendő szenvedést vetítik elő* (Gecemáni kert, Kesergés Jeruzsálem felett). Mindössze egy esetben találkoztam a *Feltámadás* bemutatásával.

Smajda István a mostoha lehetőségek miatt híressé nem válhatott tehetség példája. Társadalmi (szegénysége) és geopolitikai (a Szovjetunió határai közé kerülése) helyzete az oka annak, hogy nem tanulhatott tovább. A körülötte élők által támasztott igény eredménye lett az, hogy kis szentképek másolója lett. A népi vallásosság egyéb jeles alakjait ugyanígy a közösség igénye készeti képességének a köz szolgálatába állítására. Ez rövidesen el is különíti a környezetében lakóktól. Engi Tüdő Vine és Megyesi József is azért lettek mássá, mert valamilyen különleges képességgel rendelkeztek, melyet – amikor annak igényét észlelték – a közösség szolgálatába tudtak állítani.

Mivel Smajda István képeit megrendelésre festette, személye és művei megismerése a népi vallásosság kutatásának feladata elsősorban. Szentképfestőről lévén szó a néprajzi mellett a művészettörténeti kutatás elemző szempontjait is igyekeztem felhasználni. Smajda működésének megis-

merésével – úgy érzem – sikerült egy példán bemutatni az elit és a népi kultúra bonyolult kölcsönhatását. Megismerhettük a kultuszközvetítés egy példáját és módszerét is.

A jövőben célom a festő munkáinak minél nagyobb anyagra támaszkodó tematikus rendszerezése, a mintául szolgáló képek felderítése és szakrális témájú képeinek elterjedtségét vizsgálni. Szeretnék még több visszaemlékezést és rajtot összegyűjteni a festő apjáról, apjától, nem felejtkezve el Smajda István fiának faragásairól sem. Ha a téma annyira nem is gazdag, mint ahogy egy testvére mondja: „Egy regényt lehetne írni az én bátyámról”, azért van még mit tenni ahhoz, hogy egy tehetséggel megáldott parasztcsalád generációit megismerjük.

IRODALOM

ANDRÁSSY KURTA János

1944 *A magyar nép szobrászata*. Budapest

BÁLINT Sándor

1981 *Patrocinium, egyházi év és néphagyomány*. In: *A hagyomány szolgálatában* Bp., 68-80.

BARNA Gábor

1987 *A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban*. In: *Vallási néprajz III*. Debrecen, Szerk.: Dankó I.-Küllös I., 218-233.

BRAUNFELS, Wolfgang (hrsg.)

1990 *Lexikon der christlichen Ikonographie I-VIII*. Rom-Freiburg-Basel-Wien

K. CSILLÉRY Klára

1989 *Adalékok a paraszti képértelmezéshez és képhasználatához Magyarországon*. In: *Bild-Kunde-Volks-Kunde*, Hrsg.: E. Kunt, Miskolc, 50-59.

1991 *Képek a szentsarokban*. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I*. Szerk.: Lackovits E. Veszprém, 30-44.

HARASZY Károly

1931 *Az ungi református egyházmegye története*. Nagykapos

HEMMINGSON, Kerstin

1989 *Ein gehöftmaler aus Uppland, Schweden Seine Malarei und die mundliche Tradition über ihn*. In: *Bild-Kunde-Volks-Kunde*, Hrsg.: E. Kunt, Miskolc, 79-87.

S. LACKOVITS Emőke

1991 *Vallásos ábrázolások és feliratok a közép-dunántúli paraszti kultúrában*. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I*. Szerk.: Lackovits E., Veszprém, 44-67.

LENGYEL László (szerk.)

1987 *Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon.* Eger

MADARASSY László

1934 *Barna János, a feszületfaragó.* Budapest

é. n. *Művészkedő magyar pásztorok.* Budapest

MOLES, Abraham A.

1975 *A giccs, a boldogság művészete.* Budapest

S. NAGY Katalin

1976 *Szentképek és kegytárgyak a lakásokban.* Világosság 6. 387-392.

1978 *Giccs-termelés házi használatra.* Világosság 5. 309-314

ORTUTAY Elemér

1991 *Előszó.* In: Bendász István: *Öt év a szögesdrót mögött.* Budapest

PUSZTAI Bertalan

1991 *A gálócsi katolikusok szakrális tárgyrendszerének megváltozása.*

Múzeumi Kurír 1991 december (VII/2) 15-18

1993 *Gálócs történeti etnodemográfiája.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1993/3-4. 27-44.

SÜMEGI György

1980 *A kiskunsági Madonnák.* In: *A Kiskunság népművészete.* Szeged, Szerk.: Korkes Zs.-Péter L., 37-42.

SZILÁRDFY Zoltán:

1984 *Barokk szentképek Magyarországon.* Budapest

VARGA Zsuzsa

1973/a *Szakrális emlékek. Kérdőívek és gyűjtési útmutatók* 8. Budapest

1973/b *A népi vallásosság tárgyainak gyarapodása.* Néprajzi Értesítő 152-164.

1974 *Népi funkciójú képek és szobrok kutatásáról.* Ethnographia LXXXV. 454-465.

A PAINTER OF SACRAL PICTURES IN SUB-CARPATHIA

– ISTVÁN SMAJDA

BERTALAN PUSZTAI

Sub-Carpathia (Hungarian name—Kárpátalja) lies between the Hungarian border and the Carpathians in Ukraine. In 1989. 1.241.914 inhabitants lived in Sub-Carpathia from which 155.711 (12.5%) were Hungarians. The Roman Catholic and Calvinist population were regarded as Hungarians. The bulk of the Greek Catholic population was Ruthenian, but a minor part of them was belonging to the Hungarian nationality. In 1949 the Greek

Catholic Church of Sub-Carpathia was forced to accept the reunion (i.e. to unite with the Orthodox Church). Sub-Carpathia belonged to the Hungarian Kingdom till 1918. Between 1918 and 1938 it was the part of Czechoslovakia. During the World War II it belonged to Hungary and after the war it became the part of the Soviet Union. Now it belongs to Ukraine.

István Smajda's native village, Gállocs lies south of Ungvár (which is the centre of Sub-Carpathia) near the Ukrainian-Slovakian border. There are 550 inhabitants in the village. The Hungarians – about 440 people – now belong to the Roman Catholic and the Calvinist Churches, but Greek Catholic worshippers representing about 25-30 per cent of the population were progressively adopting the Hungarian language, but at the same time, they have saved their ancient religion. In the year of 1902 all the Greek Catholic worshippers declared themselves to be Hungarians.

István Smajda – who was Uniate in religion – was born in Gállocs in 1922. His grandfather and father were the shepherds of the village. As a child Smajda had exceptional manual skill like his father. When Smajda returned from captivity after the World War II, he was too old to get married (23-24 years old). He did not want to continue his fathers job and he had not got any land. In this time he started to attend a specialised secondary school in Ungvár where he learned something about painting. In this way Smajda became a townsman. He died in 1988. István Smajda was buried in the cemetery of his native village near the graves of his parents. Smajda's life was unusual: his manual skill was uncommon, but everybody remembered his revels. He stepped over the traditional norms and settled in the town. This caused that the villagers have personal remembrance with István Smajda. He did not practise his religion, because he was afraid of the retaliations. He did not have a conflict with the government because of his sacral painting.

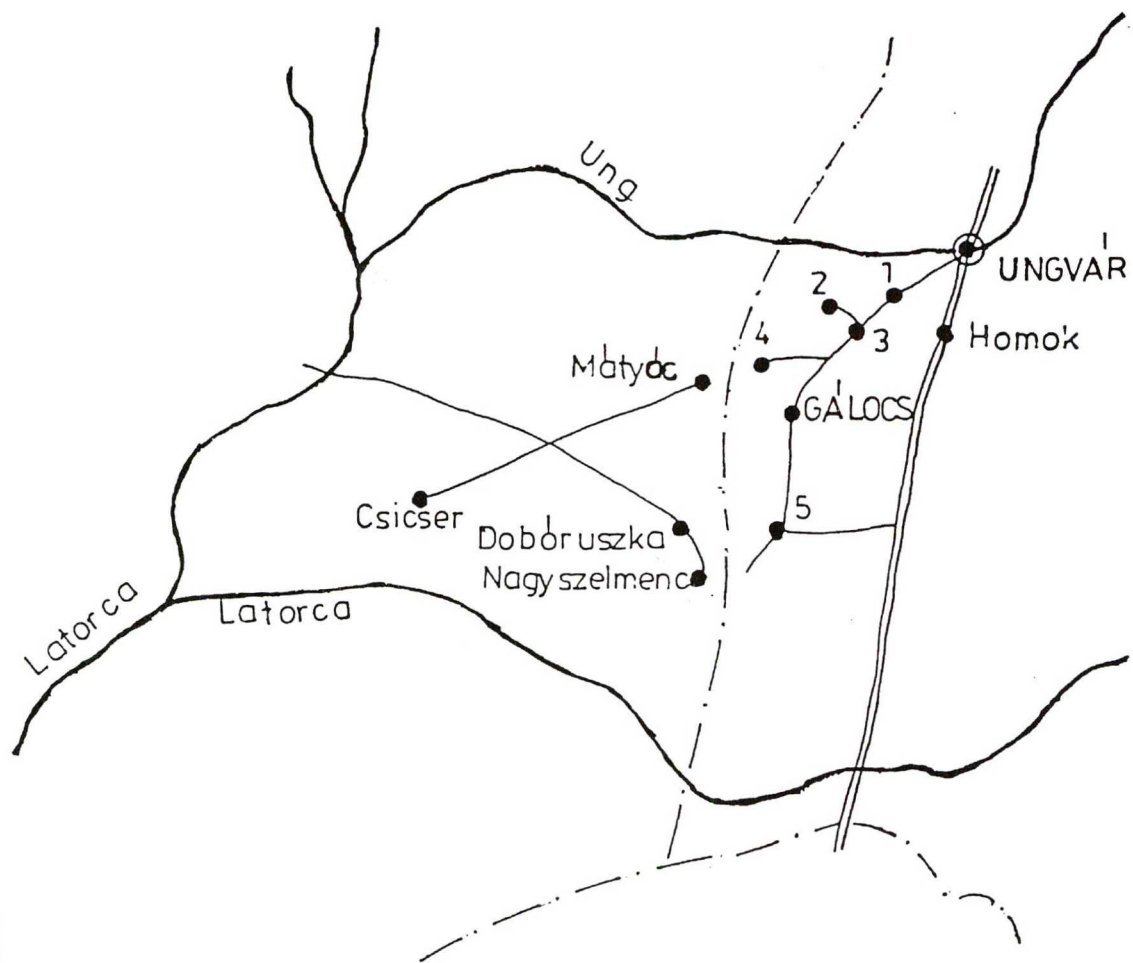
According to the villagers Smajda got his talent from God or he inherited it from his father. Smajda's sisters appreciate his sacral paintings. The people living in the village often speak about the beauty of the pictures as well, though they do not prefer them to other sacral pictures. Smajda's paintings were regularly consecrated by Roman Catholic priests.

Beside painting landscapes and portraits for his amusement he started painting sacral pictures primarily at his relatives request, then for anybody who paid for it. Smajda worked as a propagandist painter in Ungvár. He painted inscriptions onto shop-windows and portraits of Lenin, Marx and Engels in houses of culture. This „parallel life” of Smajda symbolises the dichotomy of Chirstianity and atheism characterising the past several decades of East-Central-Europe. Studying this phenomenon would be one of the most important tasks of religious ethnology in the future.

His landscapes and portraits show his unusual talent. Though Smajda always magnified his sacral paintings from small sacral pictures and post-cards, since sacral themes were so saint for him. His patterns illustrate the connection between peasant and official (Church) iconography. The painter through his pictures introduced the cults approved by Church to his customers. The themes of the pictures were defined by the peasants taste and demand and the cults preferred to 1949. With his pictures he recreated the ruined sacral environment where the autocracy tolerated it: in private homes. After the opening of the church of Gállocs (1989) Smajda's pictures lost their importance in private home worship, they became simply ornaments and decorations.

Smajda's paintings are always painted in oil on canvas. These pictures are hanging on the dominant places for the houses, because they are of great size and because they are often represent the Virgin Mary with the Child which is the most important sacral picture for Catholics.

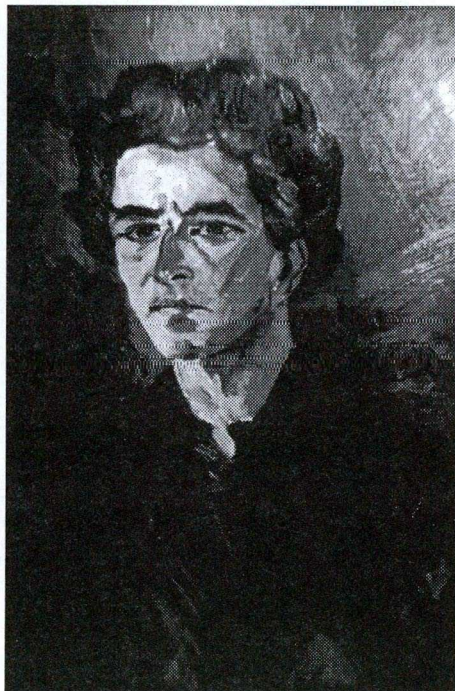
SMAJDA ISTVÁN
KÉPEINEK
ELTERJEDTSÉGE
A SZÓRVÁNYEMLÍTÉSEK
ALAPJÁN

1. UNGTARNÓC
2. BOTFALVA
3. SISLÓC
4. PALLÓ
5. PALÁGYKOMORÓC

M = 1: 300 000

1. KÉP A SMAJDA ISTVÁN RÓL FENNMARADT LEGJELLEMZŐBB FOTÓN GYERMEKKORA KÖRNYEZETÉBEN, AZ UNGI SÍKSÁGON LÁTHATJUK VIRÁGGAL ÉS VÁZLATFÜZETTEL EGY JUHNYÁJ MELLETT

2. KÉP SMAJDA ISTVÁN: FIATALKORI ÖNARCKÉP

3. KÉP SMAJDA ISTVÁN: A JÓ PÁSZTOR

4. KÉP SMAJDA ISTVÁN: „A BOLDOG
HÚSVÉT ÜNNEPI ÜDVÖZLETE”

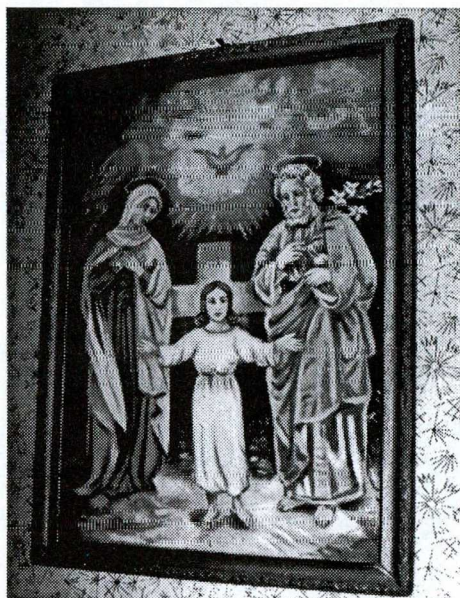
5. KÉP A BÉCSI MÁRIAHILF KÉP SZÍNES
OLAJNYOMAT MÁSOLATA, BEKOCKÁZVA
A NAGYÍTÁSHOZ

6. KÉP A MATER AMABILIS CÍMŰ
PANNONHALMI MOZAIK MÁSOLATA,
MELY KÉPESLAPKÉNT ÉRKEZETT
SMAJDÁÉKHOZ. A KÉP A NAGYÍTÁS MIATT
VAN BEKOCKÁZVA

7. KÉP SMAJDA ISTVÁN: MÁRIA SZÍVE

8. KÉP SMAJDA ISTVÁN: A SZENT CSALÁD

9. KÉP SMAJDA ISTVÁN: A MINDENKOR
SEGÍTŐ SZÜZ CÍMŰ KÉP MÁSOLATA

10. KÉP A MINDENKOR SEGÍTŐ SZÜZ
KÉPÉNEK PONTOS, OLAJNYOMAT
MÁSOLATA MÉHIBŐL (V. GÖMÖR MEGYE,
SZLOVÁKIA)

A képeket és a térképet Pusztai Bertalan készítette. A képek címeit – mivel az alkotó nem látta el őket címekkel – a szerző adta.